

УДК 336.14:352

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ ТА ФІНАНСІВ МІСТА

Є. О. Балацький, канд. екон. наук, доцент,
Українська академія банківської справи НБУ, м. Суми

У статті розглянута сутність понять «місцеві фінанси» та «фінанси міста». Досліджено роль та значення місцевих фінансів в економічній системі держави. Проаналізована структура фінансів міста як основа економічної і соціальної складових міста.

Ключові слова: місцевий бюджет, фінанси міста, місцеві фінанси, органи місцевого самоврядування.

В статье рассмотрена сущность понятий «местные финансы» и «финансы города». Исследовано роль и значение местных финансов в экономической системе государства. Проанализирована структура финансов города как основа экономической и социальной составляющих города.

Ключевые слова: местный бюджет, финансы города, местные финансы, органы местного самоуправления.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах сучасного реформування вітчизняної фінансової системи та прагнення органів влади всіх рівнів проводити ефективний контроль державних та місцевих фінансів, актуальності набуває дослідження складу та структури фінансів міста. Зосередження аналізу саме на цій складовій фінансової системи України обумовлене переходом управління процесів регіонального розвитку від центральної до місцевої влади. Отже, збільшення частини фінансів міста в загальному обсязі фінансових ресурсів держави призводить до підвищення їх ролі та розширення сфери використання. Політика ефективного формування та розподілу фінансових ресурсів конкретної території носить всеохоплюючий та різноспрямований характер.

Забезпечення місцевими органами влади послуг соціального характеру виступає базисом організації фінансової роботи та зумовлює необхідність громади бути зацікавленою в ефективності прийняття управлінських рішень щодо формування та розподілу фінансових ресурсів. Взаємозалежність між місцевими органами влади та громадою ще більше загострює проблему детального аналізу складу та структури місцевих фінансів і фінансів міста.

Таким чином, дослідження теоретичних і практичних основ структури фінансів міста є необхідною умовою стабільного розвитку соціальної та економічної складових як місцевої громади зокрема, так і суспільства держави в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз науково-методичних підходів до розуміння сутності місцевих фінансів та фінансів міста показує, що більшість авторів, зокрема П. К. Бечко, О. Д. Василик, В. П. Гапонюк, Л. А. Дробозна,

Г. Б. Поляк, Ю. Н. Константинова, О. Б. Заверуха, В. С. Загорський, О. П. Кириленко, П. М. Леоненко, Т. Г. Морозова, В. І. Оспіщева, Т. М. Рева, С. І. Юрій, В. М. Федосова [1-12], трактують категорію фінансів міста дуже неоднозначно і зазвичай її взагалі не виділяють, зосереджуючи увагу на понятті “місцеві фінанси”. Крім того, необхідно зазначити, що майже всі вищерозглянуті науковці дотримуються схожої думки, що місцеві фінанси – це система економічних (фінансових) відносин з приводу формування, розподілу і використання фінансових (грошових) ресурсів, необхідних місцевим органам влади для виконання покладених на них завдань. Уточнення цього визначення відбувається тільки в розрізі визначення форми фінансових ресурсів, видів завдань, які покладені на органи місцевого самоврядування та суб’єктів, що беруть участь у цих економічних відносинах.

Досліджуючи функції, покладені на органи місцевого самоврядування, необхідно зауважити, що деякі автори зосереджують увагу на необхідності місцевих органів влади виконувати в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів не лише власні, а й делеговані завдання.

Ідентифікація безпосередньо у визначенні “місцеві фінанси” суб’єктів, що беруть участь у формуванні, розподілі і використанні фондів грошових коштів, проведена О.Б. Заверухою. Так, автор наголошує на тому, що місцеві фінанси – це сукупність відносин, урегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями.

Інша група вчених розглядає не місцеві, а муніципальні фінанси, при цьому майже не змінюючи підходи до визначення цієї категорії, наголошуючи тільки на тому, що задоволення соціально-економічних потреб відбувається населенню муніципального утворення.

Додатково до розглянутих вище в науковій літературі можна зустріти поняття “територіальні фінанси”. Так, О.Б. Іванова [13] під територіальними фінансами розуміє систему грошових відносин, яка є результатом розподільчого процесу з приводу формування в органів місцевої влади фондів фінансових ресурсів (на безповоротній основі) і їх подальшого використання для забезпечення умов розширеного відтворення й економічного розвитку територій, надання послуг населенню, що проживає в межах даного адміністративно-територіального утворення, відповідно до покладених на органи державної влади і місцевого самоуправління функцій і закріплених повноважень. Таким чином, автор акцентує увагу на основній меті, яка повинна простежуватися в розподільчому процесі з приводу формування в органів місцевої влади фондів фінансових ресурсів та їх використання і полягає в забезпеченні умов розширеного відтворення й економічного розвитку територій.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зауважити, що більшість науковців виділяють тільки категорію “місцеві фінанси”, розглядаючи її в розрізі системоутворювальної складової фінансової системи держави та ідентифікуючи як частину фінансових ресурсів, якими місцева громада має безпосередню можливість управляти і розпоряджатись.

Суть місцевих фінансів проявляється в економічних відносинах, а їх структура є сукупністю бюджетів місцевого самоврядування, спеціальних бюджетних фондів цільового призначення; позабюджетних фондів органів місцевого самоврядування; фондів грошових коштів комунальних банків, якщо їх статутний капітал утворюється за рахунок коштів місцевого

самоврядування; фондів комунальних підприємств, установ та організацій.

Базис та значення будь-якої економічної категорії проявляється через функції, які вона виконує, тобто внутрішні властивості, які реалізуються в економічному середовищі. Можна виділити такі функції місцевих фінансів: розподільчу, регулюючу, контрольну (рис.1).

Розподільча функція місцевих фінансів знаходить свій прояв у порядку формування доходів і видатків місцевих бюджетів, позабюджетних, цільових, резервних, валютних фондів місцевого самоврядування. Розподільча функція породжує регулюючу, оскільки переміщення грошових потоків між суб'єктами розподільчого процесу істотно впливає на їх фінансовий стан, здатність забезпечувати статутні повноваження необхідними коштами. Контрольна функція місцевих фінансів реалізується в діяльності органів місцевого самоврядування при складанні проектів місцевих бюджетів.

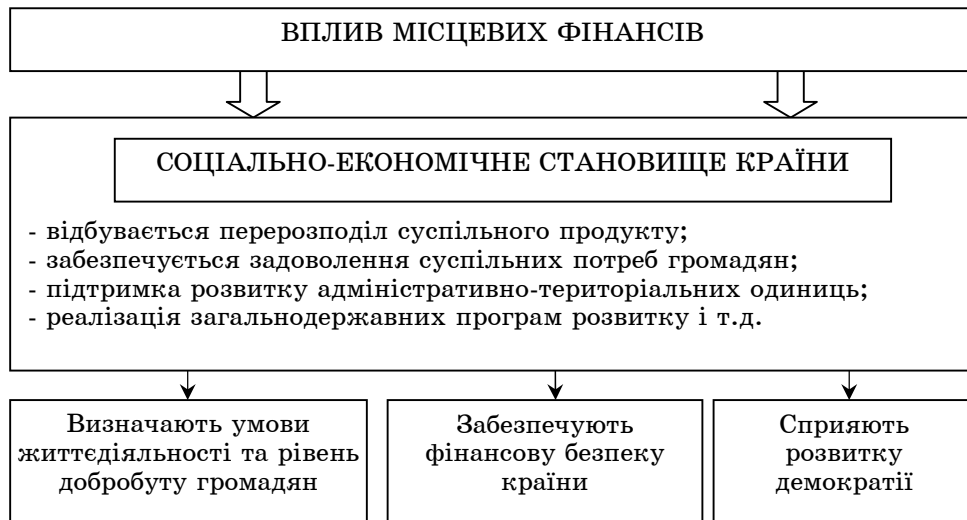

Рисунок 1 - Роль місцевих фінансів в економіці держави

Для аналізу ролі місцевих бюджетів у розрізі соціально-економічного розвитку регіонів та їх місця у бюджетній системі України потрібні їх кількісна та якісна характеристика, а також характеристика за економічним змістом. До основних особливостей місцевих бюджетів необхідно віднести: відносно менші, порівняно з Державним бюджетом, обсяги перерозподілу ВВП; бездефіцитність (допускається стосовно фондів розвитку АРК та міських бюджетів і покривається виключно за рахунок запозичень); наявність у них власної дохідної бази та власних видаткових повноважень; наявність делегованих державних повноважень, для виконання яких за місцевими бюджетами закріплено загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі); наявність відносин додаткового (міжбюджетного) перерозподілу акумульованих коштів, що відображають подальший розвиток розподільчої функції фінансів і виступають у формі міжбюджетних трансфертів; пріоритетна соціальна спрямованість видатків (три четверти їх загального обсягу).

На сьогодні до 12 % вартості валового внутрішнього продукту України перерозподіляється через систему місцевих фінансів; закономірно, що основна частина цих коштів акумулюється у місцевих бюджетах. Рівень самостійності органів місцевої влади значною мірою залежить від достатності дохідної бази бюджетів місцевого самоврядування. Протягом

останніх 15 років частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України знизилася майже наполовину (з 47,6 до 24,6 %), а у ВВП – з 16 у 1996 р. до 6,9 % у 2008 р. [14].

Це пов'язано зі змінами в державному регулюванні розподілу доходів між різними ланками бюджетної системи та свідчить про посилення державного впливу на процес мобілізації коштів та розподіл між різними рівнями влади. Тому питання щодо пошуку оптимального варіанта співвідношення між державними та місцевими бюджетами залишається актуальним.

Отже, місцеві фінанси, у тому числі місцеві бюджети, виступають як інструменти перерозподілу суспільного продукту між різними сферами діяльності, соціальними верствами населення, окремими адміністративно-територіальними формуваннями. Центральний інститут системи місцевих фінансів – місцеві бюджети, які є інструментом фінансування державних видатків, головним чином тих, які безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем економічного і соціального розвитку територій.

Місцеві фінанси відіграють важливу роль у забезпеченні в державі фінансової безпеки, яка впливає на всі сфери суспільного життя. Об'єктивні реалії та динаміка світових фінансових взаємовідносин, спрямованість на все вищий рівень у розвитку світових тенденцій як у технічній, так і в економічній сферах, поглиблення глобалізаційних процесів, нарощування темпів загальнотериторіального розвитку тощо, надзвичайно посилюють актуальність проблеми досягнення достатнього рівня збалансованості фінансової системи тієї чи іншої території для створення сприятливого середовища власне в контексті динамічного соціально-економічного розвитку.

Отже, місцеві фінанси як цілісна і складна система економічних відносин мають відіграти важливу роль у реформуванні вітчизняної економіки, створенні основ ринкового господарювання, формуванні демократичної, соціально орієнтованої держави. Сучасні зміни у сфері місцевих фінансів спрямовані на їх подальшу розбудову і вдосконалення з метою досягнення таких цілей: стабілізація економічної системи; адаптація суб'єктів господарювання, зокрема малих і середніх підприємств, до ринкових перетворень; формування інвестиційно-інноваційної моделі суспільного розвитку; забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування; формування самодостатніх територіальних утворень; реалізація завдань державної регіональної політики; стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності; вирішення соціальних, демографічних, екологічних, національних та інших проблем регіонів.

При усіх національних особливостях пріоритетом місцевого самоврядування є гарантоване державою право територіальних одиниць на незалежне та самостійне розв'язання загальногосподарських питань місцевого значення на основі реальної матеріально-фінансової бази та в межах прийнятих законів та загальних правил. Самостійність органів місцевого самоврядування визначається законодавчо закріпленими положеннями, наявністю комунальної власності й самостійним формуванням та використанням бюджету, безпосередньою вибірністю органів влади населенням території та звітністю цих органів населенню територіальної одиниці.

ФІНАНСИ МІСТА

Переходячи безпосередньо до визначення сутності поняття "*фінанси міста*", необхідно зазначити, що ця категорія містить сукупність фінансових ресурсів, які формуються та розподіляються бюджетними установами, суб'єктами господарювання, домогосподарствами та населенням даного міста й акумулюються органами місцевої влади з

метою економічного і соціального розвитку території. Таким чином, характерні цій категорії особливості полягають у такому: всеохоплююче управління фінансовими ресурсами комунальних і приватних підприємства та фінансами домогосподарств і населення міста; здійснення місцевими органами влади прямого (в межах бюджетних установ) та опосередкованого (в розрізі приватних підприємства) впливу на розподіл фінансових ресурсів; активізація залучення інвестиційних ресурсів та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу (рис. 2).

Рисунок 2 - Формування виокремленого підходу до визначення сутності фінансів міста

Проводячи детальне дослідження кожного з вищерозглянутих аспектів категорії фінансів міста, необхідно зауважити, що тільки за умови синхронізації всіх фінансових потоків, які формуються на території міста в процесі діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності, домогосподарств і населення, органи місцевого самоврядування мають можливість досягти максимально раціонального розподілу фінансових ресурсів відповідно до завдань, які на них покладені. Так, постійний контроль та чіткий облік вхідних та вихідних потоків, які формують фінанси міста, забезпечують можливість проводити органами місцевої влади не лише врівноважену економічну та соціальну політику, а й

досягти максимальної оперативності та своєчасності реалізації прийняття управлінських рішень.

Однією з особливостей фінансів міста є можливість органів місцевого самоврядування розпоряджатися не тільки фінансовими ресурсами бюджетних установ, а також коштів, сформованих за рахунок податків і зборів, субсидій і місцевих запозичень, а й здійснювати вплив на перерозподіл фінансових ресурсів приватних підприємств різної форми власності, домогосподарств і населення. В розрізі цього аспекту фінансів міста необхідно зазначити, що встановлення відповідної бази оподаткування і ставок місцевих податків та зборів органи місцевого самоврядування поряд із жорсткою фіскальною політикою мають можливість додатково збільшувати власну ресурсну базу та залучати суб'єктів господарювання і населення до комплексу різноспрямованих соціальних програм.

У межах третього аспекту фінансів міста доцільно зауважити, що збільшення ресурсної бази місцевих органів самоврядування можливе також за рахунок створення сприятливого інвестиційного клімату в регіоні, що з часом не тільки призведе до збільшення кількості платників податків і місцевих зборів, а й сприятиме покращанню соціальної складової розвитку міста в межах підвищення зайнятості населення. Крім того, зважена на економічні й природні особливості міста та чітко скоординована в часі інвестиційна політика розвитку регіону призведе до формування позитивної репутації дій, які здійснюються органами місцевої влади не лише в межах визначеної держави, а й за її кордонами. В результаті цих дій, незважаючи на нестабільну політичну і фінансову ситуацію, інвестори будуть впевнені в економічній доцільності вкладання коштів саме в даний регіон. Додатково до зазначеного вище необхідно сказати, що на законодавчому рівні, в межах певного міста, органи управління мають владні важелі та інструменти до заохочення бізнесу стосовно соціальної відповідальності його діяльності, тим самим вирішуючи соціальні питання, покладені на місцеві органи влади за рахунок приватних підприємців.

На основі даних, наведених на рис. 3, можна зазначити, що структура фінансів міста є багатогранною та складною системою, яка містить ресурси у фондovій і нефондовій формах, і охоплює матеріальні і грошові кошти, що формуються за рахунок інвестиційної діяльності.

Таким чином, **на відміну від категорії місцевих фінансів, фінанси міста містять:** грошові ресурси, на формування і розподіл яких органи місцевого самоврядування не можуть здійснювати прямого впливу, зокрема: фінансові ресурси, які формуються суб'єктами господарювання, домогосподарствами та населенням, які здійснюють господарську діяльність на території міста, та фінансові ресурси, залучені у вигляді інвестицій від суб'єктів, які здійснюють діяльність за межами міста.

Розглядаючи кожен складову структури фінансів міста більш детально, необхідно зазначити, що основою ресурсного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування є місцевий бюджет.

Додатково до коштів, закріплених у місцевих бюджетах, збільшення фінансових ресурсів міста можливе за рахунок прибутку комунальних підприємств. Важливою складовою фінансів міста також можуть виступати позикові кошти. Так, з метою фінансування соціальних або інвестиційних проектів органи місцевого самоврядування здатні залучати кредитні ресурси або випускати муніципальні облігації. Основною проблемою в розрізі цієї складової фінансів міста є той факт, що темпи зростання дохідної частини ресурсів міста будуть менші за темпи зростання заборгованості за отриманими запозиченнями, що в результаті може призвести до місцевого дефолту.

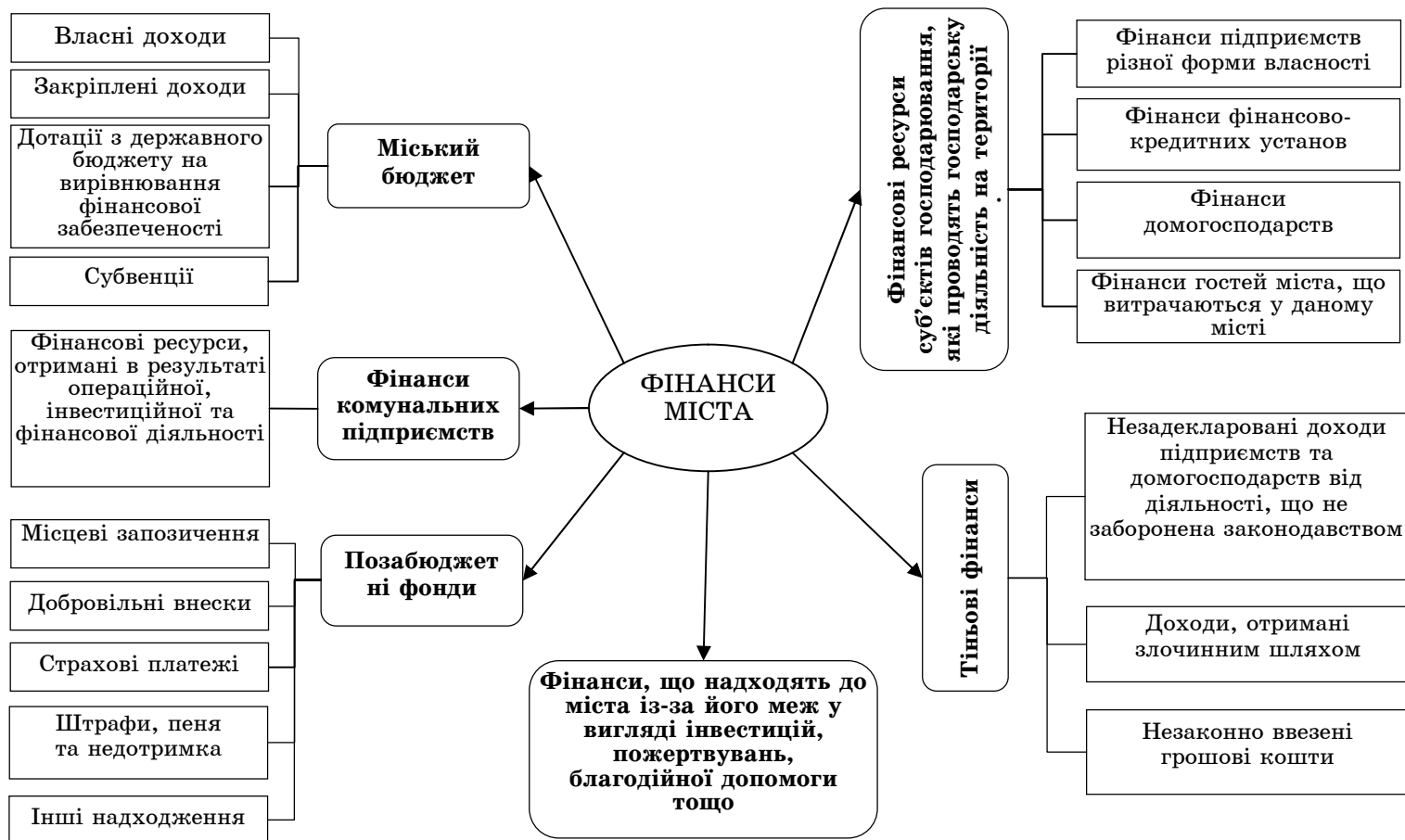

Рисунок 3 - Структура фінансів міста за джерелами надходжень

Додатковою складовою фінансів міста також можуть бути добровільні внески фізичних та юридичних осіб, страхові збори, надходження від штрафів та інші надходження, але питома вага цих фінансових ресурсів у загальному обсязі коштів міста є незначною та виступає більше допоміжною частиною.

Окремою складовою фінансів міста необхідно розглядати міжбюджетні трансферти. Так, до їх складу, відповідно до Бюджетного кодексу України, входять: дотації вирівнювання; субвенції; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації.

Виходячи з вищерозглянутих видів міжбюджетних трансфертів, можна зауважити, що ця складова фінансів міста є особливо важливим елементом соціально-економічного розвитку територій, які не мають можливості самостійно покривати власні витрати. Тобто саме дана складова фінансів міста дає можливість рівномірного розвитку адміністративно-територіальних одиниць у межах всієї території держави та виконання не лише програм соціального захисту і реалізації інвестиційних проектів, а й компенсації витрат, пов'язаних з наданням пільг, встановлених на державному рівні.

На основі вищерозглянутого поділу фінансових ресурсів міста за відповідними напрямками можна стверджувати, що у вітчизняній практиці місцеві органи самоврядування навіть у нормативному аспекті орієнтуються на традиційні інструменти залучення фінансових ресурсів. Напрямки, які б обумовлювали поліпшення інвестиційної складової міста з метою додаткового залучення фінансових ресурсів суб'єктів господарювання інших регіонів та інноваційні програми і розробки з акумуляції додаткових грошових коштів, не простежуються в жодній з наведених складових фінансів міста. Ця ситуація свідчить не тільки про недостатній розвиток вітчизняних місцевих фінансів, а й про низький рівень стимулювання з боку державних органів влади фінансування власних фінансових потреб органів місцевого самоврядування за допомогою концентрації додаткових грошових ресурсів.

В умовах сучасного розвитку економіки держави управління складом та структурою фінансів міста повинні забезпечити цілісний розвиток території, збалансоване становлення виробничої і невиробничої сфер та взаємообумовлений і пропорційний розвиток економічної і соціальної складової міста. Ці обставини розширення структури фінансів міста викликають необхідність постійного зростання і зміцнення фінансової бази органів місцевої влади, покращання методів формування, освоєння і використання фінансових ресурсів та створення новітніх методів акумуляції грошових коштів, специфічних для даної території.

Переходячи до аналізу загальних підходів до управління фінансами міста, висвітлених у наведених нормативно-правових актах, зазначимо, що в Конституції України наведене визначення категорії "місцеве самоврядування" та розглянуті системоутворювальні елементи їх матеріальної і фінансової баз. Крім того, зазначений закон розкриває концептуальні підходи та визначальні особливості створення та використання коштів бюджетів міста.

Паралельно з Конституцією України в ст. 2 Закону України "Про місцеве самоврядування" визначена здатність територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Отже, в межах Конституції і чинних законів України об'єднання громадян мають можливість проводити відповідні заходи щодо формування та розподілу фінансових ресурсів, акумульованих на території міста.

У свою чергу, в Бюджетному кодексі України акцентується увага на процесі створення, розподілу та перерозподілу фінансових потоків, що формують бюджет міста. Так, у зазначеному нормативно-правовому акті

визначені процедури: прийняття бюджету; розподілу дохідної та витратної частин бюджетів міст; методика розрахунку міжбюджетних трансфертів; контролю місцевими органами самоврядування належного виконання обсягів та строків реалізації бюджету; проведення операцій, пов'язаних із залученням позикових коштів (місцевих запозичень).

ВИСНОВКИ

Місцеві фінанси як специфічна сфера економічних відносин впливають на соціально-економічне становище країни та її фінансову безпеку, сприяють розвитку демократії в суспільстві, визначають умови життєдіяльності громадян та рівень їх добробуту. Крім того, дослідження ролі та значення місцевих фінансів в економічній системі держави дозволило виокремити такі три функції місцевих фінансів: розподільчу, регульовальну та контрольну. Якість реалізації цих функцій залежить від ступеня автономії органів місцевого самоврядування та обсягу наданих їм повноважень, ефективності організації місцевих фінансів у цілому.

Структура фінансів міста є багатогранною та складною системою, яка містить ресурси як у фондовій, так і нефондовій формі, й охоплює матеріальні і грошові кошти, що формуються за рахунок інвестиційної діяльності. Основою ресурсного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування є місцевий бюджет. Збалансована структура фінансів міста забезпечує раціональне та своєчасне фінансування широкого комплексу заходів, пов'язаних з комунальним, побутовим, соціальним та культурним обслуговуванням населення визначеної адміністративно-територіальної одиниці. В умовах сучасного розвитку економіки держави управління складом та структурою фінансів міста повинні забезпечити цілісний розвиток території, збалансоване становлення виробничої і невиробничої сфер та взаємообумовлений і пропорційний розвиток економічної та соціальної складових міста.

На основі критичного аналізу літературних джерел удосконалено сутність поняття «фінанси міста», яке визначається як сукупність фінансових ресурсів, що формуються та розподіляються бюджетними установами, суб'єктами господарювання, домогосподарствами та населенням даного міста та акумулюються органами місцевої влади з метою економічного і соціального розвитку території. Характерні цій категорії особливості полягають у такому: 1) всеохоплююче управління фінансовими ресурсами комунальних і приватних підприємства та фінансами домогосподарств і населення міста; 2) здійснення місцевими органами влади прямого (у межах бюджетних установ) та опосередкованого (в розрізі приватних підприємства) впливу на розподіл фінансових ресурсів; 3) активізація залучення інвестиційних ресурсів та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу.

SUMMARY

THE ROLE AND THE VALUE OF LOCAL FINANCES AND FINANCES OF THE CITY

E. Balatskiy

Ukrainian Academy of banking, Sumy

In the article the author consider the essence of the concepts «local finances» and «finances of a city». Investigational role and value of local finances in the economic system of the state is considered. There are analysed structure of finances of a city as basis of economic and social constituent of the city.

Key words: *local budget, finances of a city, local finances, organs of local self-government.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бечко П. К. Місцеві фінанси: навч. посіб. / П. К. Бечко, О. В. Ролінський – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 192 с.
2. Василик О. Д. Бюджетна система України : підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004.–544 с.

3. Гапонюк М. А. Місцеві фінанси : навч. - метод. посіб. / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюга, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова. – К.: КНЕУ, 2002. – 216 с.
4. Дробозна Л. А. Финансы : учеб. для студентов вузов по экон. спец. / Л. А. Дробозна, Г. Б. Поляк, Ю. Н. Константинова и др. – М.: Финансы: ЮНИТИ, 1999. – 527 с.
5. Заверуха О. Б. Бюджетні повноваження органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Заверуха О. Б.; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
6. Загорський В. С. Фінанси : навч. посіб. / В. С. Загорський, О. Д.Вовчак, І. Г.Благун, І. Р.Чуй. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2008. – 247 с.
7. Кириленко О. П. Місцеві фінанси : підручник / за ред. О. П. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
8. Леоненко П. М. Теорія фінансів: навч. посібник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін. ; за заг. ред. О. Д. Василика. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
9. Морозова Т. Г. Региональная экономика / Т. Г. Морозова. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. – С. 28–31.
10. Оспіщев В. І. Фінанси : навч. посіб. / О. П. Близнюк, І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
11. Рева Т. М. Місцеві фінанси : навч. посіб. / Т. М. Рева, К. Ф. Ковальчук, Н. В. Кучкова. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 208 с.
12. Юрій С. І. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
13. Иванова О. Б. Территориальные финансы России: теория, методология, практика : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10 / О. Б. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 21 с.
14. Ярошевич Н. Б. Шляхи збільшення дохідної бази місцевих бюджетів України / Н. Б. Ярошевич, Н. Я. Липа [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltnu/20_10/278_Jaro.pdf

Надійшла до редакції 21 червня 2012 р.